

Lars Rönmark
FoU Sjuhärad Vålfärd
Högskolan i Borås
lars.ronmark@hb.se mobil: 070 7266776

UNDERSÖKNINGSPLAN
19 okt 2010

”Sista socialisationen” vid äldreboenden i Svenljunga

Sammanfattning

Flytten till ett äldreboende markerar för många en livskris med starka påfrestningar på personen och hennes nära anhöriga. Det är en händelse som markerar brottet i det självständiga livet och signalerar inträdet i en livsfas där personen är beroende av hjälp och stöd för att kompensera förlust av viktiga förmågor. Det liv som levs i ett sådant beroendeförhållande kan benämnas *fjärde åldern*. Flytten till äldreboendet är en stark markör för att fjärde åldern har inträtt. Uttrycket *sista socialisationen* vill peka på de lärande- och anpassningsprocesser som den äldre genomgår för att anpassa sig till äldreboendets livsmiljö, vilket sker i relation till personer i omgivningen.

Det övergripande *syftet* är att ur den boendes perspektiv undersöka lärande och socialisation vid anpassning till ett liv på ett trygghetsboende/särskilt boende.

Undersökningarna sker i huvudsak utifrån de äldres perspektiv.

Undersökningen genomförs vid två äldreboenden inom kommunen där fem äldre erbjuds delta. Tanken är att få del av deras erfarenheter av tillvaron på äldreboendet. På varje äldreboende bildas en undersökningsgrupp av personal, vars uppgift är precisera syfte och frågeställningar, samt utföra studien med datainsamling, analys och dokumentation.

Undersökningarna kan inledas i januari 2011 eller vid en tidpunkt som passar alla parter.

Första året ägnas i huvudsak till att beskriva och systematisera de äldres erfarenheter, och det andra året är tanken att förestå och genomföra förändringar på grundval av undersökningsresultaten.

Arbetet leds av forskare vid FoU Sjuhärad Vålfärd samt en referensgrupp på 5 personer, förslagsvis 1 kommunpolitiker, 1 berörd avdelningschef, 1 forskare, 1 representant från pensionärsförening/eller anhörig, 1 personal som deltar i undersökningen. Om intresse

finns kan gemensamma referensgruppsträffar ske med motsvarande undersökningar som planeras starta även i Borås.

Undersökningarna i Svenljunga utgör två fallstudier i ett påbörjat forskningssamarbete inom "Nationellt forskningsnätverk för brukarinflytande inom äldreområdet". Vid flera andra lärosäten och FoU-enheter planeras motsvarande fallstudier om sista socialisationen utifrån de äldres perspektiv. I dagsläget finns åtta deltagande forskarmiljöer. Tanken är att dessa fallstudier ska förse forskarnätverket med ett mångsidigt erfarenhetsmaterial. De enskilda fallstudierna kommer att få en design som bestäms i det lokala forskningssamarbetet, och lokala kunskapsbehov.

Mot en individanpassad äldreomsorg

Att möjliggöra för kommunens äldre att bo kvar i det egna hemmet så länge som de vill är ett steg mot en individanpassad äldreomsorg. Kommunen försöker finna serviceformer som medverkar till ett gott liv på äldre dagar bland annat genom att med förebyggande insatser minska risker för skador och ohälsa. Hit hör bland annat projektet Förebyggande hembesök, där kommunens alla 80+ intervjuats. Kunskap om de äldres livssituation och önskemål är central för att utforma en behovsanpassad äldreomsorg: "Vi har ingen rätt att styra över en människas liv", säger, Stefan Augustsson, chef för kommunens äldreomsorg.

- Sista undantagsgenerationen går ur tiden och vi får nya generationer av äldre, vana vid att finna den egna lösningen. Hur möter kommunen det, undrar Stefan Augustsson.

Äldreomsorgen i Svenljunga kommun befinner sig i ett paradigmskifte. Ett tema i detta nya paradigm är att främja individuellt anpassat stöd till äldre kommuninvånare och tona ned ett standardiserat omsorgsarbete. Ett annat tema är att finna nya aktörer och nya resurser i familj, närverk, samhälle och kommun som kan bidra till att höja kapacitet och kvaliteten i omsorgen om äldre. Ett tredje är att förbättra kommunikation och bemötande i äldreomsorgen så att man i högre utsträckning tar hänsyn till gamlas önskemål och främjar deras kvarvarande förmågor och kunskaper. Ett fjärde tema är att bedriva förebyggande verksamheter så att äldre kan hållas sig friska längre och öka deras delaktighet och ansvar i livet under fjärde ålderns stödbehov.

Utformning av syfte och frågeställningar

Den kommunala äldreomsorgens strukturer, förväntningar och personal står i förbindelse med den äldre personens inträde i fjärde åldern, och personalen är viktiga personer när den äldre ska lära sig att fungera i och anpassa sig till den nya livssituationen på äldreboendet. Under det senaste halvåret har jag (Lars Rönnmark) tillsammans med Stefan Augustsson och enhetschef Marita Karlsson utformat syfte, frågor och upplägg för ett utbildnings- och FoU-

arbete i kommunens äldreomsorg kring den ”sista socialisationen”. Även avdelningschef Gunhild Unger Snygg och FoU chefen Per-Åke Karlsson har medverkat i dessa samtal liksom MAS:en och utvecklingsledaren Carin Stavåsen. En iakttagelse från dessa samtal är att personal har svårt att hålla kvar fokus på de gamla, och försöka komma åt vad de har erfårit under tiden på äldreboendet, hur deras vardag fortlöper, och vad de tänker och känner kring sin livssituation.

Vid samtalen uppkom en rad intressanta frågeställningar som vore spännande att undersöka vidare. Dessa sorterades i fyra teman. Av dessa blev två aktuella eftersom vi valde att fokusera på personer som har erfarenhet av äldreboende, och då passade tema 1) ”Vad händer med gamla när de kommer till äldreboendet?”, liksom tema 2) ”hur går kommunikationen på äldreboendet till”? Det innebär att frågeställningar kring hur äldre förbereder sig för ett liv med stöd från kommunen och frågor kring hur hela samhället kan engageras i att ta hand om seniora medborgare och så att säga förlänga tredje åldern, fick läggas åt sidan. Här återges frågor och tankar från samtalen kring de två valda temana.

TEMA 1. Gamlas lärande och anpassning till personalens kultur, rutiner och arbetsätt på äldreboendet

- Fogligheten kommer fort på ett äldreboende, konstaterar Marita Karlsson, och fortsätter: ”Personalen har ofta fokus på den äldres fysiska behov. Det finns mekanismer i omsorgsarbetet som passiviserar den äldre, och tonar ned hennes kvarvarande förmågor att sköta om sig själv. En viktig faktor är att personalen betonar vårdinslaget och underskattar andra behovsområden.”

Detta är företeelser som går stick i stäv med kommunens inriktning mot en individanpassad äldreomsorg. Men hur kommer det sig att de gamla anpassar sig till serviceutbudet och personalens rutiner istället för, som det var tänkt, att personal och gamla utformar tjänster och service efter den gamles behov och önskemål? Och vad kan man göra åt det?

En individbaserad äldreomsorg där individens vilja och förmågor tas tillvara förutsätter ett frontarbete som verkligen genomför en individanpassad äldreomsorg i praktiken. Michael Lipsky (1980) kallar denna personal ”gräsrotsbyråkrater”. I relationen mellan omsorgsmottagaren och personal i boende respektive hemtjänst genomförs den politiskt bestämda vården/omsorgen, och där finns det verkliga innehållet, attityden och resultaten av den skattefinansierade omsorgen.

Troligen bör man titta på arbetsplats- och grupp kulturer som bäddar in dessa anpassningsmekanismer. Personalgruppen är ofta homogent kvinnliga, och ganska ofta är

det en hög medelålder. Hur inverkar gruppen och gruppkulturen på bemötande och arbetsätt, och vad skickar detta i sin tur för signaler till boende?

Vill man genomföra det paradigmskifte kommunen talar om i praktiken så är rimligen personalen *förste verkställare*. Det finns faktorer som medverkar till detta men också faktorer som motverkar en sådan förändring. Kan vårdpersonalen vara ett hinder mot en utveckling av en individbaserad äldreomsorg, varför i så fall, och hur kan det hanteras? Det finns exempel på hur gruppen håller tillbaka enskilda medarbetare från fortsatt utveckling: i kulturen finns "utvecklingsrädsla och förändringsrädsla", sägs det. Hur visar det sig? Vad beror det på? Vilka konsekvenser får det för arbetsätt, förhållningssätt och relation till boende?

För att undersöka dessa frågor lämpar sig observation tillsammans med individuella intervjuer med personal och gamla på ett boende. Man kan kombinera detta med fokusgrupper som läser och reflekterar kring material som kommer fram i undersökningen. Jag tror att det vore vettigt att koppla detta till ett klart förändringssyfte, att man helt enkelt bedriver aktionsforskning där man strävar efter att granska den egna praktiken och identifierar och granskar attityder och mekanismer som verkar negativt på de gamla, och identifierar och främjar de positiva.

TEMA 2. Kommunikation och språkbruk i äldreomsorgen

Denna undersökning av kommunikation och språkanvändning kan genomföras på liknande sätt som den förra, den om gamlas anpassning och lärande i relation till personalens kultur och arbetsätt. Också när man fokuserar på kommunikation är det vettigt att kombinera olika metoder, och även involvera personal och boende i undersökningen. Alltså: Hur kommunicerar personal och boende med varandra på ett äldreboende, och vad får det för konsekvenser?

Det förekommer brister och slarv i personalens kommunikation med de äldre, många ger sig inte tid att förklara vad man menar, att man inte kan vara tydlig i konkret i kommunikationen. Det innebär att det blir missförstånd, och den gamle upplever inte att han eller hon blir lyssnad på. Man utgår ifrån att man "förstår varandra" men i själva verket finns ibland stora missförstånd.

Många gamla hör dåligt, och upplevs tjatiga när de frågar om, och för att inte bli tjatig så är det många som låtsas förstå men inte ha gjort det.

Det förekommer ofta att man i språkbruket förbarnsligar den äldre, och man använder ett tilltal som vore det till ett litet barn. Kan man i likhet med Menzies' klassiska studie (1984) se språkbruket som uttryck för ett socialt strukturerat försvar? Varför, och vad har det för konsekvenser i så fall?

Det finns i kommunikationen alltid en maktfaktor som är värd att undersöka närmare. Vem sätter upp reglerna för kommunikationen, hur der dessa ut, vad händer om man bryter mot dem?

Deltagarstyrning

Syfte och forskningsfrågor utformas tillsammans med medforskarna enligt de anvisningar om generativa teman som finns hos Labonte & Feather (1996). Tänkbara teman kan vara kroppens förändring, ensamhet/gemenskap, oro, framtid/historia, existentiella tankar, glädjeämnen, mening, identitet, tankar kring döden. Detta är alltså exempel på teman men dessa ska bestämmas av undersökningsdeltagarna tillsammans.

Syfte

Här formuleras preliminärt några syften som kan tjäna som utgångspunkt när undersökningsgruppen tar sig an uppgiften.

Det *övergripande syftet* med denna studie är att ur den boendes perspektiv undersöka lärande och socialisation vid anpassning till ett liv på ett trygghetsboende/särskilt boende.

Mer precist syftar undersökningen till

- att få kunskap om det dagliga livet på äldreboendet och hur äldre upplever anpassningen till äldreboendets miljö och regler,
- att få kunskap om hur flytten till och tillvaron på äldreboendet påverkar personens livsföring, relationer, välbefinnande, mening och identitet,
- att få kunskap om hur äldre känner och tänker kring beroendesituationen,
- att få kunskap om hur äldre upplever kontakt med personal och viktiga personer, och hur de önskar bli bemötta.
- att utifrån nya kunskaper föreslå förändringar i organisation och personalens arbetssätt.

Frågor

Några frågor som kommer i centrum är. Hur upplever gamla att komma till äldreboendet? Hur tänker de om det liv de lever där? Hur ser dygnet ut? Vem möter den gamle under ett dygn? Vad sker i dessa möten? Vilka förväntningar riktas mot den äldre? Hur ser den äldre på sina kunskaper och förmågor, och hur ser omgivningen på dessa? Hur upplever de förluster och hur hanteras dessa? Vilka glädjeämnen finns? Vad händer med mening och identitet?

Etiska överväganden

Undersökningen följer Vetenskapsrådets etiska regler. Omkring fem boende vid vardera verksamhet erbjuds att delta i undersökningarna. Beroende på hur arbetet framskrider kan ytterligare boenden inbjudas att medverka. Deltagarna informeras noggrant om undersökningarnas upplägg och syfte, liksom deltagandets frivillighet. I den mån den boende själv på grund av nedsatta kognitiva förmågor inte förstår vad undersökningen och deltagandet handlar om, informeras och inhämtas samtycke från närmaste anhörig. Studien kommer fortlöpande att reflektera kring etiska aspekter i det material som undersökningen arbetar med, liksom de etiska aspekterna på de praktiker som riktas mot äldre i det särskilda boendet beskrivs och reflekteras. Studien har genomgått etisk prövning.

Upplägg & tidsåtgång

Studien förläggs till två äldreboenden, ett i centralorten och ett på en mindre ort. Vid varje boende inbjuds fem äldre att ingå i undersökningen, och dessa är studiens fokuspersoner. Till varje boende knyts en tvärfacklig grupp om fem personal, som blir studiens medforskare. Kriterier för urvalet av medforskare är att man själv vill delta, att man har en viss vana att skriva, att man vill dela med sig av sin vunna kunskap, och att man ser det som en möjlighet till personlig utveckling. Tanken är att en boende och en personal samarbetar med att ur den boendes perspektiv beskriva och reflektera kring vad det innebär att komma till och leva på ett äldreboende.

Undersökningen bedrivs under 40 semesterfria veckor, med en träff ungefär varannan vecka.

Förberedelse/Utbildning 5 träffar x 2,5 timmar

Undersökning, 6 träffar x 2,5 timmar vid vardera boendet.

Stöd för att skriva de gamlas berättelser: 3 träffar x 2,5 timmar vid vardera boendet.

Story/dialog om berättelserna: 1 träff x 8 timmar, + ev. 1 x 4 timmar. Eventuellt tillsammans med referensgruppen.

Omskrivningar och genomgång av insiktskort. 1 x 3 tim

Skapa teori om äldres anpassning och socialisation: 1 träff x 8 timmar

Sammanställa och skriva rapport baserat på berättelser, värdera och gå vidare i ett förändringsarbete

Eventuellt en story/dialog om en planerad aktionsdel tillsammans med referensgruppen: 1 x 8 timmar (ÅR 2)

År 2. Beroende på händelseutveckling kan undersökningen eventuellt övergå i en aktionsdel, där önskvärda förändringar identifieras och implementeras.

Från kommunens håll anser man att denna undersökning innebär en utbildning och personalutveckling för medforskare, och att man tänker sig att det sker en metodutveckling i arbete.

Tid och bemanning

Tio boende deltar med sin tid och sina erfarenheter. En beräkning är att personal avsätter i genomsnitt 4 timmar var fjortonde dag för att delta i planerade träffar. Utöver detta kommer det att bli en del arbete med att samla in data, främst genom intervjuer, och att sammanställa dessa, utforma fallbeskrivningar och efterarbeta dessa. Uppskattningsvis blir det enskilda arbetet med undersökning minst lika omfattande som gemensamma träffar, alltså i snitt 4 timmar var fjortonde. Tiden bör förstås användas där den behövs och där uppgiften kräver en längre, sammanhållen och ostörd tid. Skrivfasen kräver i allmänhet ett sådant sammanhållet arbetsutrymme. En del av intervjuer, transkribering, dokumentation och fallbeskrivningar kan förhoppningsvis göras på delar av arbetsdagen som inte är så tungt belastad, men en del tid förväntas deltagarna ta av sin fritid.

Forskaren samordnar och faciliterar undersökningarna på 25 procent av heltid. Start 1 januari 2011 eller vid senare lämplig tidpunkt Rapport klar i mars 2012.

Metod

Handlingsorienterat forskningssamarbete är en viktig inspiration för arbetssättet i undersökningarna. Det är en samling metoder och kunskapsteoretiska utgångspunkter som Jan Kåre Hummelvold och hans forskargrupp vid Högskolen i Hedmark, Norge, har utvecklat utifrån *co-operative inquiry* (Reason & Heron, 2006). Handlingsorienterat forskningsarbete ”tar sin början i en grundläggande diskussion inom gruppen forskare och med-forskare, om arbetets syften, frågeställningar och viktigaste metoder” (Eriksson 2007, s.41). Det är viktigt att det finns en samsyn kring detta bland alla inblandade.

En lämplig, mer begränsad arbetsmetod att använda vid insamling och bearbetning av de äldres berättelser är *story/dialogue method* (Labonte & Feather 1996; Labonte, Feather, & Hills 1999). Metoden går tillbaka till urbefolkningens sätt att skapa ny kunskap och värdera gemensamma åtaganden. Den ingår i familjen ”kvalitativ metod”. Det hela utgår ifrån den kunskap som människor kan uttrycka i berättelser, och metoden faciliterar berättandet bland annat genom att träna upp förmågan hos deltagarna att lyssna empatiskt. Berättelser utformas för att ge liv till vissa centrala teman kring livet på äldreboendet. Berättelserna delas sedan inom undersökningsgruppen, och författaren får respons på ett konstruktivt sätt genom den *strukturerade dialogen*. Det är genom denna som berättelsen kan fullbordas, t ex genom att luckor kan fyllas igen och orsaksförhållanden kan göras tydligare. På så vis

kommer undersökningen att resultera i tio berättelser om socialisation vid äldreboendet, vad det är för tio personer att komma till boendet och lära sig att leva sitt vardagsliv där. Dessa tio berättelser blir därefter utgångspunkt för att försöka skapa en lokal teori om socialisationen, dess aktörer, krafter och följder.

Referenser

- Beston, G. Borge, Eriksson, Holte, Ottosen & Hummelvoll (2007). *Handlingsorientert forskningssamarbeid. Refleksjoner fra forskningsprosjektet 'Helsefremmende og forebyggende psykisk helsearbeid i lokalsamfunnet'* PHIL. Rapport 1, 2007. Høgskolen i Hedmark.
- Eriksson, B.G. (2010). Interpretations of some aspects of conversations and their relations to health and longevity in ageing populations. Manuscript. Ingår i akademisk avhandling: *Studying ageing: experiences, description, variation, prediction and explanation*. Göteborgs Universitet.
- Eriksson, B. (2007). Handlingsorienteret forskningssamarbeid. PHIL Rapport 1. Høgskolen i Hedmark.
- Gilleard, C. & Higgs, P. (2010). Aging without agency. Theorizing the fourth age. *Aging & Mental Health*, 14:2, 121 - 128
- Hummelvoll, J.K. (2006). Handlingsorienteret forskningssamarbeid. Teoretisk begrunnelse og praktiske implikasjoner. *Norsk Tidsskrift for Sykepleieforskning*, 8(1) s. 17-30.
- Hummelvoll, J.K. (2003) *Kunnskapsdannelse i praksis. Handlingsorientert forskningssamarbeid i akuttpsykiatrien*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Labonte ,R., Feather, J., & Hills, M. (1999). A story/dialogue method for health promotion knowledge development and evaluation. *Health Education Research*. No.1, pp. 39-50.
- Labonte, R. & Feather J. (1996). *Handbook on using stories in health promotion practice*. University of Saskatchewan.
- Laslett, P. (1989/1991). *A Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lave, J. & Wenger, E. (1991). *Situated learning. Legitimate, peripheral participation*. New York: Cambridge University Press.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy*. New York: Russel Sage.
- Baltes, P. B. & Mayer, K.U. (Eds.) (1999/1996 tysk utgåva). *The Berlin Aging Study: Aging from 70 to 100*. New York: Cambridge University Press.
- Reason, P. & Heron (2006). *The practice of co-operative inquiry: Research 'with' rather than 'on' people*. In Peter Reason & Bradbury, H. (Eds.) *Handbook of action research*. London: Sage,
- Reason, P. (1998). Political, epistemological and spiritual dimensions of participation. *Studies in Cultures, Organization and Societies*, 4:147-167)
- Reason, P. (1994). Three approaches to participative inquiry. In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Reason, P. (2001). Learning and change through action research. In J. Henry (Ed.) *Creative Management*. London: Sage.
- Rönmark, L. (2010). Den sista socialisationen – om lärande och anpassning vid flyttning till äldreboende. Idéskiss 4. 18 okt 2010. FoU Sjuhärad Valfärd.
- Smith, J. (2000). *The fourth age. A period of psychological mortality*. Max Planck Forum. Paper presented at Harnack-Hause Forum
- Twigg, J (2006). *The body in health and social care*. London: Palgrave.

Wragg, T. (2005). *The art and science of teaching and learning. The selected works of Ted Wragg*.
London: Ruthledge.